

ДЕБЮТ

Фадєєва А.В. (Біла Церква)

ТРИ РОКИ НА ЧУЖИНІ: ОСОБЛИВОСТІ ГОГОЛІВСЬКОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ 1836-1839 РОКІВ

На сучасному етапі листи стали об'єктом дослідження різних наукових дисциплін та галузей. Усе більше науковців звертаються у своїх пошуках до епістолярних джерел, адже листи є досить точними і змістовними документами тих чи інших епох, в них зафіксовано не лише події та дати, але й особливості, притаманні їхнім адресантам й адресатам, зацікавлення, настрої, деталі – те, що називають духом часу. Саме тому епістолярна спадщина по праву вважається одною з важливих складових духовної культури людства: з одного боку, це – багатий ґрунт для вивчення, з іншого – неоціненний скарб найкращих зразків думки та слова, зафіксованих на папері. Справді, листування видатних діячів науки, мистецтва, політики дає своєрідний ключ для правильного розуміння ідей та вчинків їхніх авторів, нерідко становить і велику літературно-мистецьку цінність. У цій статті ми звернемося до гоголівського листування 1836-1839 років. Мета дослідження – визначити специфіку гоголівського листа як такого та епістолярної творчості письменника протягом вказаних років зокрема.

6 червня 1836 року Гоголь залишає Росію та їде з країни. Для нього починається період життя за кордоном, протягом якого письменник лише двічі (восени 1839 – навесні 1840 років та восени 1841 – навесні 1842 років) повертався до Росії. Сам Гоголь сприймав своє перебування за кордоном як новий етап свого творчого життя, або й навіть – як початок справжньої творчості. Він, як ніколи, впевнений у своїх творчих можливостях, у силі нового слова, яке він здатний сказати, тому несприйняття публікою тогочасних творів розуміє як неминучий конфлікт між “пророком” та “вітчиною”, не здатною його оцінити, а тих, хто все ж таки залишається до нього прихильним, сприймає радше як “духовних чад” (себе відповідно – як їхнього вчителя і наставника). Ще перед від’їздом він пише у листі до С.Т. Аксакова: “Приятно думать, что среди многолюдной неблаговолящей толпы скрывается тесный кружок избранных,веряющий творения наши верным внутренним чувством; еще более приятно, когда глаза его обращаются на творца их с тою любовью, которая дышит в письме вашем” [1; 43].

Роки перебування письменника за кордоном проходять переважно в колі співвітчизників. Гоголь спілкується з О.О. Смірною та сім'єю Балабінних, гостює у Франкфурті у В.А. Жуковського, в Ганау знайомиться з М.М. Язиковим, а в Римі – з О.А. Івановим, його відвідують М.П. Погодін, С.П. Шевирьов, П.В. Аненков. Однак помітно зростає й інтенсивність гоголівського листування, яке, порівняно з епістолярієм попередніх років, значно більша за об'ємом. З п'яти томів, присвячених листам Гоголя у академічному виданні його творів, три складають листи 1836-1848 рр. До цього ж періоду належить переважна більшість всіх відомих листів кореспондентів письменника, які допомагали Гоголеві підтримувати зв'язки з батьківщиною, інформували його щодо подій російського літературного та світського життя, виконували різноманітні його доручення.

Протягом перших трьох років він постійно подорожує: у червні-липні 1836 року відвідує Гамбург, Бремен, Оснабрюк, Дюссельдорф, Ахен, Кельн, Майнц, Франкфурт-на-Майні, Баден-Баден, у серпні-жовтні того ж року перебуває у Базелі, Берні, Лозанні, Женеві, Веве, з листопада 1836 по лютий 1837 року в основному живе в Парижі, у березні 1837-го їде до Риму, влітку – до Турину, знову у Баден, проводить три дні у Страсбурзі, вересень 1837 проходить у Франкфурті та Женеві, решта осені – у Мілані, Флоренції та Римі, в якому Гоголь залишився по квітень 1838 включно; у червні 1838 письменник відвідує Неаполь та Кастелламаре, в серпні – Париж та Ліворно, у вересні їде до Ліона, Марселя, Генуї, з жовтня – знову повертається до Риму; влітку 1839 Гоголь вирушає до Марієнбаду через Відень та Ганау, у вересні відвідує Варшаву та знову – Відень, а 26 вересня вже приїздить до Москви. Як бачимо, потяг до постійних подорожей, потреба перебування у дорозі, про які так часто, свідомо чи підсвідомо, говорить Гоголь як у своїх творах, так і у листах, не були художнім перебільшенням, він справді перебував у постійних пошуках – свого місця, свого покликання, свого “я”.

Саме в цей період на сторінках листів Гоголя співіснують типові для ранньої творчості романтичні пейзажі, сатиричні замальовки та дотепи, дружні коментарі та епітети з характерно новими спробами позиціонувати себе як літератора-подвижника. Так, у листі до В.А. Жуковського від 28 червня 1836 року Гоголь поступово переходить від висловлення вдячності та пошани на адресу Жуковського до явної самопрезентації: він пише, що отримав у дар “...одно из тех чувств, которые редко достаются в удел жителю земли! Каких высоких, каких торжественных ощущений, невидимых, незаметных для света, исполнена жизнь моя! Клянусь я что-то сделаю, чего не делает обыкновенный

человек. Львиную силу чувствую в душе своей и заметно слышу переход свой из детства, проведенного в школьных занятиях, в юношеский возраст, ...что такое все написанное мною до сих пор? Мне кажется, как будто я разворачиваю давнюю тетрадь ученика... Пора, пора, наконец, заняться делом. О, какой непостижимо изумительный смысл имели все случаи и обстоятельства моей жизни. Как спасительны для меня были все неприятности и огорчения ...я никогда не жертвовал свету своим талантом. Никакое развлечение, никакая страсть не в состоянии была ни на минуту овладеть моею душою и отвлечь меня от моей обязанности. Для меня нет жизни вне моей жизни. И нынешнее мое удаление из отечества, оно послано свыше, тем же великим провидением, ниспославшим все на воспитание мое. Это великий перелом, великая эпоха моей жизни” [1; 48-49].

Гоголівський епістолярій 1836-38 років насичений яскравими зразками “дружнього листа”, легкого, дещо фамільярного, емоційного, часто насиченого жартівливими коментарями, прислів’ями, приказками, різноманітними цитатами, написаного у підкреслено простому, “домашньому” стилі: “...на Руси есть такая изрядная коллекция гадких рож, что невтерпёж мне пришлось глядеть на них. Даже теперь плевать хочется, когда об них вспомню. Теперь предо мною чужбина, вокруг меня чужбина, но в сердце моем Русь, не гадкая Русь, но одна только прекрасная Русь: ты, да несколько других близких, да небольшое число заключивших в себе прекрасную душу и верный вкус” [1; 60]. У листі до М.Я. Прокоповича Гоголь пише: “Что вы делон<о>чки, мои краснотоночки? Не грех ли вам не писать ко мне, а я по тебе соскучился страшно” [1; 60]; “Увы, мы приближаемся к тем летам, когда наши мысли и чувства поворачивают к старому, к прежнему, а не к будущему. Как быть! Но прекрасно старое. Когда, когда-нибудь, мы соберемся вместе и вспомняем и Нежин, и Петербург, и молодость? Весела и грустна будет наша пирушка. ...Прощайте, мои краснотоночки” (там само. – А.Ф.) [1; 61]. До того ж Прокоповича у 1837 році Гоголь пише: “Там же ли ты, где и прежде, на той ли самой квартире? Так же ли похаживаешь по комнате с трубочкою, в том ли самом халате, несколько поизношенном...? ...я имею надежду на скорый твой ответ, который для меня теперь почти такое же заключает в себе наслаждение, как чтение прекрасной поэмы. Душенька, пиши ко мне!” [1; 84]. Лютим 1837 року датовано й відому записку до Залеського, написану українською мовою – коротку, дружню й жартівливу, з підписом “Микола Гоголь”.

У листах цього періоду зустрічаємо також і нові прийоми листа-проповіді, все частіші біблійні ремінісценції, стилістичне наслідування

псалмів та Євангельських текстів: “Все, что ни делалось со мною, все было спасительно для меня. Все оскорбления, все неприятности посылались мне высоким провидением на мое воспитание. И ныне я чувствую, что не земная воля направляет путь мой. Он, верно, необходим для меня” (Погодіну, 1836) [1; 46]. “Не дело поэта втираться в мирской рынок. Как молчаливый монах, живет он в мире, не принадлежа к нему, и его чистая, непорочная душа умеет только беседовать с Богом” [1; 78]. “...Предо мною... вся православная Русь. Мне даже смешно, как подумаю, что я пишу Мертвых душ в Париже... Огромно велико мое творение, и не скоро конец его. Еще восстанут против меня новые сословия и много разных господ; но что же мне делать! Уже судьба моя враждовать с моими земляками. Терпенье! Кто-то незримый пишет предо мною могущественным жезлом. Знаю, что мое имя после меня будет счастливее меня, и потомки тех же земляков моих, может быть, с глазами, влажными от слез, произнесут примирение моей тени” [1; 75].

У листах письменника постають і образи його трьох батьківщин: України, Росії, Італії (у листі до М. Балабіної від квітня 1838 року Гоголь, захоплено описуючи Рим, говорить: “...родину души своей я увидел” [1; 141]. Взагалі, потрібно зазначити, що особливо охоче й художньо Гоголь описує відвідані ним місця саме у листах до жінок: сестер, знайомих, матері. Він любовно виписує кожну деталь, підкреслює найдрібніші особливості. Найбільшої уваги в цьому розумінні Гоголь приділив Італії, образ якої приголомшує своєю багатобарвністю і чарівністю. Листи Гоголя до жінок варто, на наш погляд, виділити як окремих підвид “дружного” гоголівського епістолярію, оскільки, порівняно з “чоловічими”, вони більш стилістично оброблені, більш художні, в них відчувається чітка орієнтація на конкретного адресата, особлива теплота, інтимність: “Я глядел на вас благоговейно, как благочестивый пилигрим (*шекспірівське?*) глядит на святиню, но я довольствовался тем, что приносил вам жертву безмолвно в сердечной глубине моей. Я не знаю, почему вы сделались мне теперь как будто ближе, чем прежде, и почему мысль моя стремится теперь к вам не робко, но свободно и радостно, как будто домой, как будто в Рим, что все равно для меня, что домой” [1; 172]. Особливо легкі, жартівливі листи Гоголь пише в цей період до своїх сестер: “Гамбург прекрасный город, и жить в нем очень весело. Там есть одна набережная, которая называется JungferNSTeig, на которой такая гибель гуляющих, что упасть некуда, по ней везде павильоны, в которых беспрестанно играет музыка; за городом тоже очень много мест, где собираются гуляющие слушать музыку и обедать. Лавок и магазинов страшное множество, и в них так много прекрасных вещей, и все очень дешево. Я вам купил одну вещицу... не скажу что, как привезу, тогда увидите” [1; 52].

“Вот вам, в придачу, портрет того содержателя или хозяина гостиницы, у которого я стою. Смотри, Лиза, не влюбись! Прощайте, мои бесценные! Целую вас. Об одном прошу: сделайте милость, если вы меня хоть каплю, хоть крошку любите, живите между собой дружно” (На оригіналі листа Гоголем виконано карикатуру – А.Ф.) [1; 54]. До речі, саме цей лист від 17 липня 1836 року серед написаних у зазначений період єдиний оздоблено малюнками: будинків Гамбургу, собору в Ахені та вищезгадуваним карикатурним портретом. До М.П. Балабіної Гоголь теж пише багато листів грайливого й жартівливого характеру: “С кареты сходил я сначала левою ногою, а потом правую. Но к величайшему прискорбию вашему (потому что я знаю, что вы любите подробности) не помню, на которую спицу колеса ступал я ногою – на третью или на четвертую. ... Впрочем, я вам советую немедленно теперь же послать за кондуктором; он верно должен знать, и чем скорее, тем лучше, потому что если он выспится, то позабудет” [1; 70].

Значне місце в Гоголівських листах цих років посідають описи вражень від побачених місць та пам’яток. Найбільш яскраво та захоплено письменник описує Рим, який він уперше відвідав у 1837 році. Рим стає улюбленим місцем перебування за кордоном, а римська тема – однією з основних у епістолярній творчості цих років. Найбільш яскраві зразки описів Риму зустрічаємо в листах до Жуковського, Плетньова і, звичайно, в листах до Балабіної: “Опять то же небо, то все серебряное, одетое в какое-то атласное сверкание, то синее, как любит оно показываться сквозь арки Колисея. Опять те же кипарисы – эти зеленыеobelisks, верхушки куполовидных сосен, которые кажутся иногда плавающими в воздухе. Тот же чистый воздух, та же ясная даль. Тот же вечный купол, так величественно крутящийся в воздухе” [1; 141]. Письменник справді захоується у вічне місто, в почутті до якого поєднуються симпатія до місцевих жителів, захоплення природою, великими творами мистецтва, історичним минулим, інтуїтивний потяг до краси як такої. У цьому захопленому почутті виявляють себе естетичні смаки Гоголя, його вподобання як митця і особистості. Він впевнений, що Рим є ідеальним місцем для творчості, саме тут, як вважав сам письменник, з’являться його найкращі твори. Римські, паризькі, швейцарські листи Гоголя особливо цікаві ще й тим, що у його художній прозі, за винятком уривку “Рим” (частини незавершеного роману “Аннунциата”), перебування за кордоном практично не залишило слідів. Всі думки письменника протягом цих років були пов’язані з Батьківщиною. “Я живу около года в чужой земле, вижу прекрасные небеса, мир, богатый искусствами и человеком. Но разве перо мое принялось описывать предметы, могущие поразить всякого? Ни одной

строки не мог посвятить я чуждому. Непреодолимою цепью прикован я к своему, и наш бедный, неяркий мир наш, наши курные избы, обнаженные пространства предпочел я лучшим небесам, приветливее глядевшим на меня” [1; 92].

У 1836-39 роках з’являються й перші листи, які здатні відверто спантеличити: так, скажімо, 28(16) березня 1837 року Гоголь пише до Плетньова емоційного листа, пов’язаного зі звісткою про загибель Пушкіна: “...никакой вести хуже нельзя было получить из России. Все наслаждение моей жизни, все мое высшее наслаждение исчезло вместе с ним. Ничего не предпринимал я без его совета. Ни одна строка не писалась без того, чтобы я не воображал его перед собою. Что скажет он, что заметит он, чему посмеется, чему изречет неразрушимое и вечное одобрение свое, вот что меня только занимало и одушевляло мои силы. ...Невыразимая тоска!” [1; 89], і того ж дня відсилає бадьорого листа до матері з описами Італії та іншою буденною інформацією, й словом не згадуючи про смерть Пушкіна. Можливо, коли писався лист до М.І., печальна звістка ще не була відомою або ж письменник датував листа не тим числом (що не раз траплялося, іноді Гоголь вказував навіть інше місце відправлення листа, до цього факту ми ще повернемося нижче) – про це важко судити. Однак у листі до Данилевського від 16 травня 1838 року знову бачимо казус: на одній сторінці Гоголь висловлює і співчуття з приводу смерті матері Данилевського, і висловлює прохання прислати потрібну йому літературу, замовити перуку. Відомим зразком навмисної містифікації є листи письменника до матері, писані наприкінці вересня – на початку жовтня 1839 року, коли Гоголь, уже перебуваючи в Москві, вказує закордонні адреси та розповідає про свою підготовку до приїзду в Росію: “Насчет же моей поездки я еще ничего решительно не предпринял. Я живу в Триесте, где начал морские ванны, которые мне стали было делать пользу, но я должен их прекратить, потому что поздно начал, с будущей весной их продолжаю. Если я буду в России, то это будет никак не раньше ноября месяца и то если найду для этого удобный случай и если эта поездка меня не разорит” [1; 253]. На думку Шенрока [1; 420], Гоголь, знаючи, що матір прагнутиме побачити його якомога швидше, приховував справжню дату свого приїзду, щоб не обтяжувати Погодіна тривалим перебуванням у нього всієї родини Гоголів, однак, оскільки М.І. Гоголь з молодшою донькою насправді прибули до Погодіна лише у квітні 1840 року та разом з А.В. Гоголь через десять днів повернулися до Василівки, причини подібної поведінки могли бути й іншими. Подібні речі можна назвати типовими для гоголівсь-

кого листування, яке, подібно і до художніх творів, часто містить рядки, що дивують читача. Складається враження, що письменник здійснює спроби (поки що не завжди вдалі) свідомої маніпуляції адресатами, їхнім сприйняттям тих чи інших подій, образу самого Гоголя та його вчинків.

Епістолярні рядки письменника цих років демонструють то виключну самокритику, постійну рефлексію, то такий же виключний егоцентризм, як літературний, так і особистісний. Іноді листи настільки різняться за стилем і звучанням, що складається враження, ніби писані вони різними людьми. Однак саме в цій строкатості форм листа, його тематики, мети написання і полягає особлива цінність епістолярію трьох років на чужині.

Література та примітки:

1. Балабко О.В. Синьйор Ніколо й синьйор Мікеле: Рим Гоголя й Капрі Коцюбинського: Есеї. – К.: Факт, 2006. – 248 с.
2. Гоголь Н.В. Полное собрание починений. Т.11. Письма 1836-1841. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1952. – 483 с.
3. Переписка Н.В. Гоголя: В 2 т., Т.1. – М.: Худ. литература, 1988. – 479 с.
4. Переписка Н.В. Гоголя: В 2 т., Т.2. – М.: Худ. литература, 1988. – 528 с.

Анотація

У статті основну увагу приділено вивченню специфіки гоголівського листування 1836-1839 років та особливостям його епістолярію як такого, здійснено огляд основних тем листування та найбільш типових прийомів, до яких вдається письменник у листах зазначеного періоду.

Аннотация

В статье основное внимание уделено изучению специфики гоголевской переписки 1836-1839 годов и особенностям его эпистолярия как такового, осуществлен обзор основных тем переписки и наиболее типичных приемов, к которым писатель прибегал в письмах указанного периода.

Summary

The article examines peculiarities of Gogol's epistolary in the particular period and his letters as a whole thus defining his artistic methods – typical for this genre.